Expertvälde och ”faktaresistens”

Posted on 7 september 2022 by Karl-Erik Tallmo

Numera kastas uttrycket *faktaresistens* fram och tillbaka mellan företrädare för alla möjliga åsikter och uppfattningar. Den andra parten i en dispyt anses helt enkelt inte mottaglig för sanningen. Och det tycker ofta båda kontrahenterna om varandra. Att kontroversiella idéer ofta stämplas som *konspirationsteorier* är ett besläktat problem.

Man brukar skilja på data och fakta. Data är uppgifter av något slag, men fakta är data som ska vara sanna. Dilemmat med uttryck som *faktaresistens* är att det inte finns någon möjlighet för dagens människor att själva orientera sig i den informationsmängd vi träffar på och där avgöra vad som är fakta (dvs. sant) och vad som är falskt eller någon sorts blandning – man kan ju ha delvis rätt och delvis fel också. Så vem kan egentligen vara säker på att känna till alla nödvändiga fakta? Och hur ska man veta vilka fakta i en sak som är nödvändiga att känna till?

När jag skriver ”dagens människor”, så menar jag att vi numera lever i en extremt komplex värld, som bygger på förtroenden för olika förmedlare av information och kunskap. Men beroende av förmedlare var vi även på medeltiden och under antiken. Man får nog nästan gå tillbaka till en urmänsklig grottillvaro för att hitta ett sammanhang där en individ kunde ha överblick över den värld han eller hon mötte och vad som där kunde tänkas vara sant eller inte. (Och det obegripliga blev då föremål för olika vidskepligheter eller religiösa eller mytiska föreställningar.)

Det knepiga är att de flesta som bollar med begreppet *faktaresistens* och försöker inpränta sanningen i en förment vilseledd mottagare, oftast är personer som är helt övertygade om att de besitter sanningen och inte själva är lurade eller har en motvilja mot att acceptera andra uppgifter än sådana som de redan har accepterat. Det är bara andra som har en sådan motvilja. Bara andra är trångsynta, fördomsfulla och lever i självbekräftande ideologiska bubblor. (Och jo, jag är själv ständigt beredd på att jag kanske är lurad eller felinformerad, helt eller delvis – en rätt tröttsam men tyvärr nödvändig inställning.)

Kultur

Faktaresistenta upplevelser i tiden

PUBLICERAD 2015-09-01

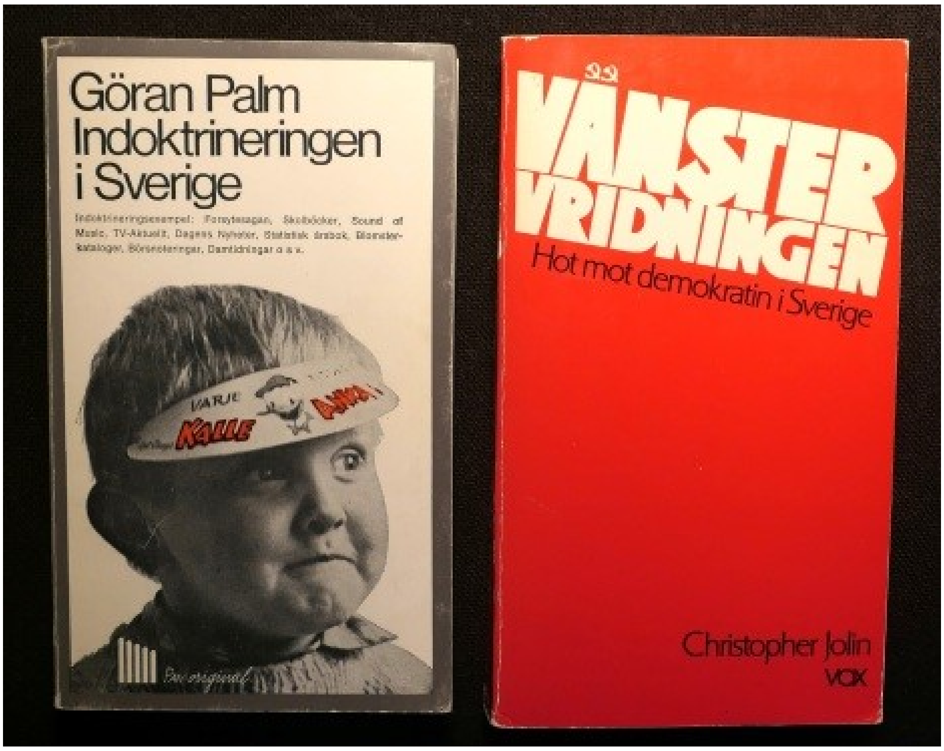
Skriv ut Rätta artikel Spara artikel

Samtidigt som suget efter nördkunskaper om alltifrån rymden till konsten att stapla ved tycks omättligt, väger fakta lätt i samhällsdebatten. I söndags skrev två professorer i kriminologi, Felipe Estrada och Henrik Tham, på DN Debatt om hur det faktiskt förhåller sig med våldsbrottsligheten i landet, och det enkla svaret är att våldsbrottsligheten sjunkit sedan 1990-talet. Men hur kan detta faktum hävda sig mot upplevelsen av att något är kriminellt genomruttet i staten Sverige? Inte alls, tycks det just nu, och det är en rätt förfärande insikt. I förra veckan visades ett nyhetsinslag på tv som handlade om en ort i landet där folk upplevde sig otrygga, politikerna uppmanade polisen att agera, men polisen förstod inte vad de förväntades göra åt en problematik de inte hade noterat i sin statistisk. Jag upplever, alltså är jag (hotad)?

Uppfattningar om verkligheten kan onekligen skifta. Så här skrev Dagens Nyheters kulturredaktion 1 september 2015.

Det förefaller som om vi inträtt i en ny era. Jag kan inte minnas att man var så till den milda grad misstrogen mot människors ställningstaganden för 30 eller 40 eller 50 år sedan. Istället för ”misstrogen” kan man kanske säga ”kritisk”; ordvalet beror på vilken syn man har på *ifrågasättande* (jfr begreppet ”creating doubt” längre fram i artikeln).

Kanske fanns ändå vissa tendenser också på 1960- och 1970-talen. 1969 drev Sveriges elevers centralorganisation (SECO) en s.k. indoktrineringskampanj, som skulle påvisa den borgerliga snedvridningen i undervisningens innehåll i skolan. Göran Palm hade 1968 givit ut boken ”Indoktrineringen i Sverige”. Många lärde sig nu ett nytt främmande ord: *indoktrinering*. Och 1972 gav Christopher Jolin ut boken ”Vänstervridningen: Hot mot demokratin i Sverige”, som var ungefär samma bok som Palm skrivit, fast tvärt om. Jolin gick igenom en mängd tidningar, böcker och tv- och radioprogram för att påvisa hur genomsyrat samhället var av vänsterpropaganda. Redan här fanns kanske en försmak av dagens polariserade situation. Kunde det ligga något i detta – kunde både Palm och Jolin ha i viss mån rätt i sina iakttagelser?

1968 kom Göran Palms bok ”Indoktrineringen i Sverige”, och 1972 kom Christopher Jolins bok ”Vänstervridningen: Hot mot demokratin i Sverige”, två böcker som föreföll vara varandras spegelbilder.

När blir kritiker förnekare – och kättare?

Numera kallas ofta de som är kritiska (eller helt avfärdar) en viss teori för *x-förnekare* eller *y-motståndare*. För 50 år sedan fanns det i stort sett bara gudsförnekare, trosförnekare och förintelseförnekare. Numera finns det klimatförnekare, ekonomisk kris-förnekare, evolutionsförnekare, månlandningsförnekare, statistikförnekare, aids-förnekare, pandemiförnekare, virusförnekare, peak oil-förnekare, vetenskapsförnekare, faktaförnekare m.m. Och bland motståndarna fanns förr kanske främst censurmotståndare, förbudsmotståndare, rusdrycksmotståndare, meningsmotståndare och senare försvarsmotståndare, kärnvapenmotståndare och kärnkraftsmotståndare.

Ofta är detta ett märkligt etiketterande av personer man borde kunna föra en dialog med. Särskilt detta att man gärna buntar ihop dem som helt avfärdar en idé med dem som kanske bara delvis kritiserar den. Det skapar en allt eller inget-värld, där inga mellanlägen finns.

Det kan vara intressant att jämföra med det tidiga 1980-talet, då många var kärnkraftsmotståndare. Detta var då ett ganska neutralt konstaterande, inte en nedsättande etikett på en avfälling. Många som var emot kärnkraften kallade sig själva kärnkraftsmotståndare. Likaså fanns

under 1930-talet många som kallade sig vaccinmotståndare, och en av deras tidskrifter hette också ”Vaccinmotståndaren”.

Under 1980-talets kärnkraftsdebatt var det fortfarande möjligt att diskutera för och emot utan att stämplas som vansinnig eller samhällsfarlig. Jag kan inte påminna mig att det höjdes röster för att kärnkraftsförespråkare eller kärnkraftsmotståndare inte skulle få yttra sig i medierna eller mista sin rätt att kandidera i politiska val. Sådant förekommer då och då i dag, när det gäller vissa frågor, ofta motiverat med att man därigenom slår vakt om demokrati, yttrandefrihet och värdegrund.

”Man borde inte längre vara valbar i framtiden om man inte tar varningarna från klimatexperter på allvar”, skrev t.ex. Martina Jarminder i Skånska Dagbladet 11 augusti 2018. SOM-institutets demokratiundersökning 2022 (som gällde 2021) visade att 45 procent av dem som svarat ansåg att de som tillhörde en grupp vars åsikter de ogillade inte borde få kandidera till riksdagen. Bortfallet i undersökningen var stort (53 procent av 24 500 tillfrågade svarade inte), så värdet av studien kan ifrågasättas, men resultatet är ändå alarmererande högt. (Se ”Du sköra nya värld” sid. 106 samt ”Den nationella SOM-undersökningen 2021: En metodöversikt”, sid. 13.)

Mycket oroväckande är också att dissidens, dvs. åsiktsavvikelse från vad som anses officiellt fastslaget, alltmera börjar betraktas som något patologiskt, som kanske rent av är behandlingsbart med t.ex. kemiska medel.

Chalmers har ett internationellt projekt där man försöker ta reda på vad det kan vara för mekanismer som gör att vissa personer avvisar klimatkatastroftänkandet.
I Schweiz och Tyskand har forskare inom psykologi och psykiatri funderat på om man inte skulle kunna ge folk elektrisk stimulans av den bakre delen av hjärnans sidofåra (TPJ) för att öka människors förmåga till empati med kommande generationer, i synnerhet i klimatfrågan:

> […] our results can still help to motivate the general public to do their share for climate change mitigation: Because activity in the right TPJ seems to be causally involved in sustainable decision-making […]

Se Langenbach et al., ”Mentalizing with the future: Electrical stimulation of the right TPJ increases sustainable decision-making” (*Cortex*, 2022)

En doktor i filosofi vid Michigans universitet, Parker Crutchfield, sysslar främst med bioetik (!) och har i flera artiklar talat sig varm för biologisk förbättring av moralen, t.ex. när det gäller klimatfrågan (och även covid-

19-pandemin). I ” The Epistemology of Moral Bioenhancement” (*Bioethics*, 2015) skriver han:

> Moral bioenhancement is the potential practice of manipulating individuals' moral behaviors by biological means in order to help resolve pressing moral issues such as climate change and terrorism.

Manipulationen av människor ska tydligen ske med hjälp av hormoner eller andra kemiska substanser, t.ex. i dricksvattnet. Man undrar om Crutchfield menar allvar med allt detta, som mest låter som något hämtat ur en dystopisk science fiction-roman. Han har dock skrivit flera artiklar under flera år om detta, så troligen är det inte ett akademiskt skämt eller en provokation. Han är inte heller den ende som förordar *bioenhancement*, se t.ex. denna artikel i *Forbes*. Även den svenske filosofen Ingmar Persson talar sig varm för genetiska och andra biologiska metoder för moralisk förbättring av människor i artikeln ”Getting moral enhancement right: the desirability of moral bioenhancement” (*Bioethics* 2011): ”We claim that human beings now have at their disposal means of wiping out life on Earth and that traditional methods of moral education are probably insufficient […]”.

Crutchfield framhåller i en annan artikel, ”Compulsory Moral Bioenhancement Should Be Covert” (*Bioethics*, 2018), att för att denna moralfärbättring ska bli effektiv, så måste den både vara obligatoriskt och ske i hemlighet (min fetstil / KET):

> Some theorists argue that moral bioenhancement ought to be compulsory. I take this argument one step further, arguing that if moral bioenhancement ought to be compulsory, then its administration ought to be covert rather than overt. This is to say that **it is morally preferable for compulsory moral bioenhancement to be administered without the recipients knowing that they are receiving the enhancement.** My argument for this is that if moral bioenhancement ought to be compulsory, then its administration is a matter of public health, and for this reason should be governed by public health ethics.

Vissa som sysslar med den här typen av påverkan talar också om *cognogener* (se bl.a. denna artikel av Greg Dubord). Det är ett uttryck liknande *patogen* (något sjukdomsalstrande, främst bakterier, virus och svampar) fast här överfört till skadliga tankar och idéer (som i likhet med många patogener kan smitta).

”Cognition or a thought can cause illness, poor health, disease and even death”, säger dr Johanna Murphy på denna sida hos kanadensiska Queen's University. Enligt resonemangen på den webbsidan ska uppenbarligen patienter som har icke godkända idéer om sin fysiska sjukdom behandlas med kognitiv beteendeterapi för att komma till insikt om vilken vård de bäst behöver.

Begreppet cognogen är besläktat med uttrycket *infodemi* som använts rätt flitigt av t.ex. WHO som beteckning för desinformation i stor skala om covid-19. Så här står det t.ex. i ett uttalande från WHO 2020, som undertecknats av ca 130 länder:

> Many countries, including ours, and international institutions, such as the WHO and UNESCO4, have worked towards increasing societal resilience against disinformation, which has improved overall preparedness to deal with and better comprehend both the "infodemic" and the COVID-19 pandemic. […]
> We call for action by all Member States and all stakeholders to fight the "infodemic" to build, to quote the Secretary General, a "healthier, more equitable, just and resilient world". ("Cross-Regional Statement on "Infodemic" in the Context of COVID-19", WHO 2020.)

När inträder man då i detta onormala, för att inte säga asociala, tillstånd som det övriga samhället måste bekämpa som en farsot? När blir man kättare? När blir man *motståndare* eller *förnekare?*

Är man vaccinationsmotståndare om man anser att vacciner är bra utom de som innehåller aluminium eller kvicksilver? Och när blir man klimatförnekare (hur man nu kan förneka ett klimat)? Är man det om man tror klimatet blir en aning varmare och att detta kanske kan medföra vissa problem på sina håll, men att vi inte står inför en global katastrof? Är detta så samhällsfarligt avvikande åsikter att de som har dem bör berövas sina demokratiska rättigheter och kanske rent av skickas på terapeutisk behandling?

Behöver vi ett sanningsministerium?

Det kommer nu ut mängder av böcker och broschyrer om hur man ska värja sig mot desinformation, det startas webbsidor på nätet för att skilja fakta från fejk, tidningarna har ofta "faktakollsidor" där de granskar och bedömer yttranden i aktuella ämnen. Det är ju helt rimligt och kan ses som del av den allmänna debatten, så länge det inte är myndigheter som försöker styra vad som får sägas eller publiceras. Men regeringar i flera länder är inne på att skapa en sorts sanningsministerier, fast man inte kallar det så, men någon form av instanser som ska hålla koll på informationen. Både Macron och Merkel tänkte sig 2018 att skapa en sorts indragningsmakt som kunde ta bort webbsidor med osant innehåll, vem som nu skulle kunna bedöma det och utifrån vilka kriterier. Sådana här sanningsinstanser ska syssla med t.ex. påverkansoperationer från främmande makt eller kanske medicinsk information/desinformation som anses farlig – för individen eller rent av för samhället.

Sverige fick 2022 en ny (eller snarare nygammal) myndighet, Myndigheten för psykologiskt försvar. Tidigare fanns Styrelsen för psykologiskt försvar (1985), som var en fortsättning på krigsårens Statens informationsstyrelse och därefter Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar (1954). 1980-talets verksamhet uppgick 2009 i Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.

Nu har alltså åter en speciell myndighet för psykologiskt försvar knoppats av, och den verkar sedan 1 januari 2022 med 45 anställda under ledning av GD Henrik Landerholm. På myndighetens webbsida står det om uppdraget:

> Det psykologiska försvaret ska, både nationellt och internationellt, kunna identifiera, analysera, möta och förebygga otillbörlig informationspåverkan och annan vilseledande information som är riktad mot Sverige eller svenska intressen. Det kan handla om desinformation som syftar till att försvaga landets motståndskraft och befolkningens försvarsvilja eller till att på ett otillbörligt sätt påverka människors uppfattningar, beteenden och beslutsfattande.

Allt detta för att ”värna det öppna och demokratiska samhället, den fria åsiktsbildningen samt Sveriges frihet och oberoende.” Men vem bestämmer vad som är ”vilseledande information”? Och vad är ”otillbörlig informationspåverkan”? Finns det ”tillbörlig” informationspåverkan? Är det underförstått att all informationspåverkan kommer från utlandet eller tjänar utländska intressen?

Detta är förstås begrepp som är ytterst godtyckliga. Man skulle kunna säga att det är just för att sådana begrepp är så godtyckliga och kan lånas till nästan vad som helst, som vi har yttrande- och tryckfrihet. Lagen ska inte kunna bestämma vad som får sägas och inte sägas, utom i ett fåtal mycket speciella fall (t.ex. förtal, olaga hot, uppvigling, hets mot folkgrupp), som utgör undantag från huvudregeln om yttrandefrihet.

I Yttrandefrihetsutredningen SOU 1983:70 skrevs en hel del kloka saker om yttrandefrihetens väsen, t.ex. detta (sid. 78–79):

> Åsikter kan utmana vedertagna föreställningar hos en majoritet och alltså hota en rådande värdegemenskap. De kan av enskilda människor upplevas som kränkningar av djupt kända värderingar. Det är därför en stående frestelse att söka förbjuda bort uppfattningar som man starkt ogillar, i stället för att möta dem med den egna övertygelsen. Men man riskerar då just det man vill försvara. Yttrandefriheten är allas eller ingens.[…]

Under andra världskriget, då föregångaren till Myndigheten för psykologiskt försvar, Informationsstyrelsen, verkade var den s.k. 197:an av stor betydelse. Det var en lag från 1940, ”Kungörelse angående förbud

mot offentliggörande i tryck av vissa underrättelser om krigsmakten m.m.” (SFS 1940:197), som innehöll en katalog över vad som inte fick beskrivas eller avbildas i tryck. Kritiker ansåg att lagen även i hög grad kom att reglera civila och privata förhållanden, t.ex. om man skrev om att någon arbetade på ett visst företag som tillverkade varor, som inte bara levererades till allmänheten utan även till krigsmakten. Dock kunde man trycka sådana uppgifter som lagen riktade in sig på om ”behörig myndighet” offentliggjort uppgifterna eller om tillstånd till publicering givits av informationsstyrelsen (se SOU 1953:27 sid. 94).

Man hade alltså i praktiken återinfört c*ensur* och *imprimatur* (trycktillstånd) i svensk rättspraxis. Sådana lagändringar ska det inte vara enkelt att genomföra; det är därför vi har grundlagar (dit tryckfrihetsförordningen hör), som inte kan ändras vid en enda riksdag utan vid två, med mellanliggande val. Ändå kunde regeringen med justitieminister K.G. Westman i spetsen se till att det blev möjligt att göra 300 beslag mellan 1940–43 med hjälp av en gummiparagraf i tryckfrihetsförordningen från 1812 (med tillägg från 1937 och 1941) nämligen TF 3 § 9 mom. andra stycket, om smädliga omdömen: ”Är skriften ej smädlig eller förgriplig, men genom densamma missförstånd med utländsk makt sig yppat, må den, utan rättegång, kunna konfiskeras.” Observera ”utan rättegång”! Westman skrev i sina dagböcker att han gärna ville att man i krigstid skulle kunna komma förbi den ”oberäkneliga och i utrikespolitiska frågor omdömeslösa juryn”.

(vänd →)

Under andra världskriget kom en rad broschyrer för att informera allmänheten om totalförsvaret. ”Kriget i etern” kom under krigets sista år 1945. På sid. 67 står: ”Ordet propaganda har fått en dålig klang, främst på grund av att detta slag av krigföring missbrukats av särskilt axelmakterna, vars propaganda var alltför kraftig och ofta simpel samt i allt för hög grad uppfylld av både lögner, grova beskyllningar och ovederhäftiga påståenden. [...] En propaganda, som innehåller sanning och hederlighet samt vittnar om god smak, är betydligt mera verkningsfull och förtroendeingivande än s.k. greuel-propaganda [skräckpropaganda / KET]. Folk vill veta sanningen, och i längden är det de någorlunda sanna utsändningarna, som ha effekt.”

Så gummiartad var paragrafen, att tillämparna även tolkade denna skrivning som att det räckte med att missförstånd med utländsk makt ”skulle kunna uppstå” (enligt Erik Göthe i tillägg till Klemming & Nordin (1883) [1983], *Svensk boktryckeri-historia 1483-1883*, sid. 34). Det gäller alltså att vara noga med hur grundlagar formuleras. För att citera högerpolitikern Georg Andrén 1941: ”man vet endast till vilken regering man ger en fullmakt, man vet inte vilken regering som kommer att begagna den”.

Hur försäkrar man sig om att en offentlig instans mot desinformation (som t.ex. Myndigheten för psykologiskt försvar) inte kommer att bli en spridare av desinformation själv? Med tiden kommer ju med stor sannolikhet en sådan myndighet eller organisation att styras av regeringar med olika politisk inriktning.

Och vad händer med uppdragsbeskrivningen för Myndigheten för psykologiskt försvar, när vi snart kanske blir medlemsland i Nato? Nato har ju också avdelningar och systerorganisationer för att stävja vad man anser är desinformation och kommer kanske att kräva en anpassning vad gäller den svenska myndighetens inriktning.

Det finns flera exempel på mer eller mindre fördolda metoder att försöka styra människors tänkande, t.ex. något som kallas *perception management*, med militärt ursprung på 1980-talet. Definitionen i amerikanska ”Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms”, (2009 års upplaga) säger bl.a. att ”perception management combines truth projection, operations security, cover and deception”. Det spelar alltså ingen roll om den information som sprids är sann eller falsk. Vad det går ut på är att avleda uppmärksamheten från något som ska döljas. En mångtusenårig teknik, som illusionister i alla tider använt sig av. Jfr bildtexten ovan om ”Kriget i etern”, där man skriver att det är ”de någorlunda sanna utsändningarna, som ha effekt”.

Redan 2018 hade Sveriges regering, närmare bestämt digitaliserings-minister Peter Eriksson, möten med Facebook (och även med Google och Twitter) om en ”hotline” från de politiska partierna till plattformen, för att kunna åtgärda ”när det kommer upp kampanjer som är uppenbart problematiska och inte sanna” (Eriksson intervjuad i radions Studio ett 9 augusti 2018). Man hade redan haft kontakter med Facebook om sådant innehåll, och Eriksson menade att det ”verkar fungera”.

Förvånansvärt många tycks anse att filter av denna typ är bra, dvs. allt från psykförsvaret, via diverse faktagranskare på Facebook och Youtube till *hotline* från regeringen. Äntligen instanser som kan rensa upp i det träsk av desinformation som förekommer, verkar många tycka. Det har gått ganska långt, när folk är glada över att slippa tänka själva. Erik Helmersson i Dagens Nyheter satte begreppet *tänka själva* inom citationstecken i en kolumn den 10 februari 2022, som utgick från vad vi lärt oss under covid-pandemin:

> Det finns en annan företeelse vi måste vänja oss vid: De medmänniskor som faktiskt sluter öron och ögon för vetenskaplig konsensus. Som

> föredrar att ”tänka själva” framför att följa råd och instruktioner från myndigheter och sjukvård.
>
> De som, av ett stort knippe olika skäl, säger nej. Och som därigenom blir tacksamma mål för krafter som vill splittra Sverige och skada oss. Hur hanterar vi det? En av de viktigaste uppgifterna för samhällsskyddande myndigheter som MSB blir att så snart som möjligt hitta svar på den frågan.

När har Helmersson sett konsensus under pandemin? Den har varit ganska kortvarig under 2020 och 2021, när det gällt så viktiga frågor som hur SARS-Cov-2-viruset smittar (smittar barn? smittar symtomfria? sprids smitta via droppar eller mikrodroppar?), hur immunitet mot viruset uppstår och hur länge skyddet varar, vad olika åtgärder som antivirala medel, vacciner, *lockdowns*, ansiktskydd m.m. har för effekt osv. Det är nog länge sedan ett forskningsområdes väg mot bättre kunskap varit så tydligt meandrande som de senaste årens forskning kring covid-19.

Statlig *förhandsgranskning* av sådant som ska publiceras är själva definitionen av censur. Men granskning utförd av privatägda sociala medier är inte censur, sägs det. Att privata företag frivilligt rensar upp i denna röra av information och desinformation kan ju aldrig vara censur utan är mera att jämföra med en tidning eller ett bokförlag, som ju inte behöver ge ut allt som folk skickar till dem.

Detta är ett argument som nog får anses ha blivit förlegat. I sak riktigt, men i praktiken har de sociala medierna blivit samhällsbärande på ett sätt som snarast liknar hur bankväsendet utvecklats. Bankerna är för det mesta privata men omgärdas ändå av ett regelverk, eftersom deras tjänster är i högsta grad samhällsbärande. Banker får inte göra vad som helst. Betalningar och sparande för såväl fattig som rik måste fungera i samhället. (Det är särskilt oroande att rättigheterna även på detta område håller på att urholkas. Banker och andra betalningsinstitutioner vägrar numera ibland att ha vissa personer som kunder som inte har de rätta åsikterna.)

Lyssna på Mao – eller Pythagoras!

Jag kommer att tänka på min begynnande extremvänstertid 1969 (en period som tog slut efter drygt fem år), då jag läste en grundkurs i ”marxismen-leninismen Mao Tsetungs tänkande”. Det var alltså Maos tänkande man skulle lära sig, knappast något eget reflekterande. Efter varje kapitel i kursen fanns frågor som man skulle besvara, och de var ofta formulerade som ”varför är det riktigt att säga att …”. Frågan var alltså inte: ”*Är* det riktigt att säga att …”. Man skulle slipas till en skarp

propagandist med slagkraftiga argument. Något sanningssökande var det knappast fråga om.

Slutsatsen blir alltså premiss. Man börjar med det man vill komma fram till och försöker sedan motivera detta. Man spänner hästen bakom vagnen. Forskare som arbetar på det sättet med vetenskapliga studier är förstås helt opålitliga, men de är en forskartyp som olika intressenter gärna betalar en slant till för att få ett forskningsresultat de vill ha. Idag är forskning och vetenskapliga studier hårdvaluta i samhällsdebatten, kanske t.o.m. i högre grad än när det gäller konkreta tekniska eller naturvetenskapliga framsteg i samhället.

När *the old time religion* inte är så gångbar längre, har forskningen blivit en ny sorts religion, inte i sig själv men i hur den används. I stort sett varenda politiker och varenda debattör brukar för att förstärka sin argumentation i någon fråga säga, ”det finns studier som visar att …”. Och nästan aldrig frågar en intervjuande journalist eller en motdebattör vilken studie det är som åsyftas eller vem som gjort den. Det är ju tyvärr väldigt enkelt att haspla ur sig att det finns en studie, som man kanske dessutom har missuppfattat, om den nu finns.

Detta påminner återigen om 68-vänstern, där man ofta kunde argumentera med marxister av annan röd nyans med att ”Mao säger” eller ”Lenin säger” – eller enbart åkalla en skrift, t.ex.: ”Läs Maos ’Bekämpa bokdyrkan!’” (*contradictio in adjecto*, kan tyckas).

Att på detta vis tysta någon med att ”det finns forskning” eller ”Mao säger”, utan att vidare utveckla argumentet, är en sorts modern variant av *autós epha*, pythagoréernas sätt att argumentera genom att helt enkelt hävda ”han har själv sagt det” (han = Pythagoras). Då så, saken är avgjord, den ofelbare har talat. Idag är det ofta ”vetenskapen” som anses ha talat, och den antas då ha talat med en röst. Bara få tycks begripa att vetenskapssamhället är en i högsta grad flerstämmig kör, inte alltid helt i harmoni.

Motsatsen till detta pythagoreiska bokstavstroende är egentligen den brittiska vetenskapsakademin *Royal Societys* motto (som de tyvärr inte alltid levt upp till): *Nullius in verba*, vilket ungefär betyder ’intet (blott) i orden’. Tanken är att vetenskapen inte får nöja sig med en utsaga, ett påstående; det krävs experimentella eller andra erfarenhetsmässiga bevis.

Fältropen ”lyssna till vetenskapen!” och ”lyssna på forskarna!” som hörs ständigt numera, när man kanske främst försöker torgföra en viss politik, påminner om den skvader som kallas ”den vetenskapliga socialismen”, en anomali av vetenskap och propaganda som marxister, och kanske i än högre grad stalinister, har omhuldat.

Enligt detta synsätt följde historien en lagbunden utveckling av klassamhällen, från slaveri över feodalism till det kapitalistiska samhället. Under kapitalismen var det endast arbetarklassen som hade en ”historisk uppgift”, som den måste axla under ledning av ett kommunistiskt parti: den socialistiska revolutionen och införandet av proletariatets diktatur. Revolutionen och socialismen var alltså inte bara en utopisk dröm utan något historiskt sett oundvikligt. Lyssnade man till den socialistiska vetenskapen, så fanns det bara en väg. Inget att diskutera alltså (utom kanske hur detta skulle förverkligas i varje enskilt land).

Marxister skröt också om att deras ”vetenskap”, den dialektiska och historiska materialismen, till skillnad från den borgerliga vetenskapen inte gav sig ut för att vara objektiv utan öppet tog ställning för arbetarklassens kamp.

Och hur var det med forskare inom rasbiologi och rashygien på 30-talet, där svenskar stod i främsta ledet? Då var detta den etablerade forskningen. Och många lyssnade på den.

Det är ingen lyckad samhällsform att upphöja politiken till vetenskap, och inte heller att göra vetenskapen till politik. De är extremt viktiga informationsskapare i samhällslivet men måste hållas åtskilda. Allt som för tillfället förefaller vara vetenskap kan inte ensamt vara basen för politiska beslut.

All hänvisning till vetenskap är självfallet inte fel, men en sådan övertro på vetenskap eller förment vetenskap som vi nu ser i många frågor är utslag av *scientism*. Upplysningen tog oss mer och mer ur religionens grepp som samhällsformande kraft. Det vore illa om vi i stället nu gled in i ett okritiskt dyrkande av allt som för stunden verkar vetenskapligt.

Vad forskningen vet och inte vet

När David Eddy lanserade begreppet *evidensbaserad medicin* 1990, så var det ett försök att ändra den gamla devisen om att klinisk medicin ska bygga på vetenskap och beprövad erfarenhet (praxis). Han ville förskjuta balansen mot vetenskap, bort från vad som kanske var beprövad erfarenhet men där det inte var vetenskapligt fullt ut klarlagt vilka processer som inverkade.

Medicinen berömmer sig numera ofta av att vara just evidensbaserad, men det finns oerhört många luckor, många behandlingar som man inte vet varför eller ens om de fungerar, men som ändå tillämpas i vården. Rotfyllningar t.ex. saknar evidens men utförs ändå hela tiden – och ca 30 procent av behandlingarna misslyckas. (Se sid. 15–16 i denna skrift från

Statens beredning för medicinsk och social utvärdering: ”Rotfyllning: En systematisk litteraturöversikt”)

Det finns också mängder av medicinska preparat, vars verkan man inte förstår, ändå används de. Hur värktabletter med *paracetamol* fungerar är t.ex. inte helt klarlagt. Hur *litium*, som används inom psykiatrin, fungerar är inte heller känt, även om det finns hypoteser. Detsamma gäller diabetesmedicinen *metformin* och många andra. Så lite orättvist är det ofta när den etablerade medicinen pekar finger åt s.k. alternativmedicinare, därför att de sysslar med sådant vars effekt inte är bevisad eller klarlagd. All medicinsk verksamhet, både den etablerade och den oetablerade har detta problem, att mycket är okänt, men ofta tycks ha effekt.

Ofta åberopas studier, t.ex. i den nu pågående debatten om huruvida C-vitamin eller D-vitamin kan vara av något värde i kampen mot covid-19. Man läser ofta att det inte finns några bevis för att dessa vitaminer skulle ha någon effekt, vare sig på immunförsvaret eller på själva patogenen. Nu går jag inte in på om detta stämmer eller inte utan bara på det rent formella: om det inte finns bevis för någon effekt, så är det inte automatiskt bevis för en icke-effekt. Eller som det ibland formuleras: *absence of proof is not proof of absence*.

Problemet med att åberopa en studie är inte bara att kunna lämna en referens till den. Något blir inte nödvändigtvis sant bara för att det finns en studie som visar vad man nu vill hävda. Varken en studie eller tio eller tjugo är med nödvändighet bevis. Tobaksindustrin finansierade fr.o.m. 1950-talet mängder av studier som skulle visa att rökning, och senare passiv rökning, inte var skadligt. Sockerindustrin betalade forskare för att visa att fett var mera fettbildande än socker.

Ibland ligger ingen kapitalstark intressent bakom felaktiga forskningsresultat utan det kan helt enkelt vara det att forskarna är inne på fel spår eller att prestige gör att ingen lyssnar på vissa idéer. T.ex. trodde man ju länge att magsår berodde på stress, inte att bakterier fanns med i bilden.

Forskare som haft helt riktiga teorier har inte sällan hånats av kolleger. En majoritet har ofta stått mot en minoritet. Det har t.ex. gällt saker som Mendels upptäckt av ärftlighet; han anklagades för att syssla med någon sorts ockult talmystik. Thomas Young fick inget gehör för teorin att ljus var vågor. Såväl Ampère som Maxwell och Faraday hade problem med kollegerna, när det gällde teorier om magnetism och elektromagnetism. John Couch Adams upptäckt av planeten Neptunus trodde ingen på, därför att den främst byggde på matematiska beräkningar. Listan kan göras lång; Pasteur, Semmelweis, Helmholtz, Waterston, Heaviside. Och i Tyskland skrev 100 vetenskapsmän 1931 en skrift mot Einsteins relativitetsteori. Att det råder någon sorts ”konsensus” bland

vetenskapsmän är inte någon garanti för att de likatyckande har rätt. Vetenskap är inte demokrati, fakta avgörs inte med omröstning.

Det vore inte heller bra om alla nyssnämnda forskare hade fått rätt omedelbart. En viss tröghet i processen är förmodligen av godo. Men när det gäller ifrågasättande bör man inse att det är stor skillnad på att å ena sidan avfärda nya idéer som nonsens utan att sätta sig in i saken och å andra sidan att formulera påläst kritik eller mothypoteser.

Det blir absurt när man, som i klimatfrågan 1992 bullade upp 1 700 forskare som menade att människan förorsakat den globala uppvärmningen (*World Scientists' Warning to Humanity*). 1998 skrev så drygt 30 000 vetenskapsmän, som inte höll med om detta, på en petition (*Oregon petition*). 2019 kom så *World Climate Declaration* med titeln ”There is no climate emergency” med till en början 700 undertecknare, sommaren 2022 drygt 1 100. 2019 kom också World Scientists' Warning of a Climate Emergency: ”… we declare, with more than 11,000 scientist signatories from around the world, clearly and unequivocally that planet Earth is facing a climate emergency.”

De olika grupperna brukar anklaga varandra för att inte vara klimatforskare utan alla möjliga sorters akademiker, ekonomer, litteraturvetare och agronomer, eller kanske t.o.m. politiker och seriefigurer (när de här listorna kan fyllas i av vem som helst med vad som helst). Man undrar vart sakfrågan tar vägen i sådana här numerära kraftmätningar. (Se vidare min artikel ”97 procent av forskarna är eniga om klimatet – eller?”)

Det sägs ofta i debatten, särskilt kanske om klimatet, att ”science is settled” eller ”evidence is unequivocal” osv. Men vetenskapen står inte stilla på det viset att man fastslår en sanning och sedan finns inget mer att säga i saken. Länge var det som sagt en etablerad sanning att magsår berodde på stress, men så småningom upptäckte man att bakterien *helicobakter pylori* gav upphov till magsår. Under en tid var stressdogmen nästan helt ersatt av bakteriedogmen. Magsår berodde på bakterier, inget annat, och tänk så dumma vi varit som trott på stressfaktorer. Men rätt snart insåg forskare att det ena inte uteslöt det andra.

Stress kan säkerligen göra en person mer mottaglig för magsårsbakterierna än annars t.ex. Så det finns ett samspel. *Science was not settled*.

Något liknande är kanske på gång när det gäller synen på depression, som länge setts som beroende på serotoninhalten i hjärnan, något som ledde till en hel rad av SSRI-preparat; Prozac, Zoloft etc. Även här börjar man nu fundera på om det finns andra mekanismer bakom.

Att ifrågasätta den gängse synen på klimatförändringar är som att ifrågasätta gravitationen eller att jorden är rund, heter det ibland i debatten. Men detta är dåliga exempel. Inte ens gravitationen vet vi allt om. Se t.ex. webbsidor från NASA och New Scientist. Och även vi som inte tror att jorden är platt har en del att se fram emot när det gäller forskning kring exakt hur rund jorden är och vad som bestämmer dess geometriska form (och hur detta i sin tur kanske kan påverka klimatet – lustigt nog utgår många av FN:s klimatpanels klimatberäkningar från just en platt jord och en platt atmosfär).

Inte ens hur hjärtat slår har varit helt korrekt beskrivet, upptäckte man när kardiologen Stig Lundbäck visade att hjärtat inte kramar ut blodet så som det ser ut när man visar filmbilder från en hjärtoperation – mekanismen ser helt annorlunda ut i en sluten brösthåla.

Fotosyntesen är delvis inte heller förstådd, se t.ex. den kommersiella webbplatsen Labroots eller en artikel i Washington Post.

Evolutionsteorin, som Charles Darwin är mest känd för (även om såväl Denis Diderot som Alfred Russell Wallace hade liknande idéer) ses egentligen inte som ett fullständigt fastställt faktum utan som en teori eller hypotes. Dock torde det vara en av de mest fruktbara och mest sannolika hypoteser som biologin någonsin ställt upp. Men detta beror inte på att 97 procent av alla forskare håller med eller något liknande procenttal utan på att evidensmängden är mycket stark; det gäller exempelvis dessa punkter:

1) Alla organismers fortplantningsförmåga är så stark att ett urval bland dem måste ske, eftersom alla inte kan överleva; 2) likheter i organens uppbyggnad hos olika djur pekar på släktskap; 3) embryon liknar ofta tidigare utvecklingsstadier, t.ex. med gälbågar och svans hos djur som inte har dessa organ i fullt utvecklat tillstånd; 4) fysiologin uppvisar tydlig anpassning till de krav levnadsmiljön ställer; 5) paleontologiska fynd (fossil) visar på livsformer med uppenbart släktskap med nu levande livsformer.

Det finns flera punkter, men jag ska inte anföra dem här. Poängen är att vi vet inte allt i många vetenskapliga frågor, men vetenskapen utvecklas hela tiden (inte alltid rätlinjigt framåt dock) och det vi anser oss kunna fastställa någorlunda säkert, finner inte stöd i att en viss procent av alla forskare håller med om saken utan på hur stark evidensbasen för en viss teori är.

❧

Man skrattade åt USA:s dåvarande försvarsminister Donald Rumsfeld, när han 2002 talade om *known knowns, known unknowns*, och *unknown unknowns*, apropå frågan om massförintelsevapen i Irak. Dock var det

inte något han hade hittat på själv, utan en vanligt förekommande vetenskapsteoretisk mall som anses skapad av psykologerna Joseph Luft och Harrington Ingham 1955, men som utvecklades 1983 av filosofen Ann Kerwin (bl.a. publicerad 1993 i en artikel i tidskriften *Knowledge* med rubriken ”None Too Solid: Medical Ignorance”).

Kerwin tog också med en fjärde variant, *unknown knowns*, vilket skulle kunna syfta på det man ibland kallar tyst kunskap, t.ex. mer eller mindre omedvetna handgrepp i någon praktisk syssla som ändå innehåller en lagrad erfarenhet och skicklighet. Men hon stannade inte där, utan tog också med ”things we think we know but do not”, dvs. missuppfattningar och felaktigheter, samt kunskap vi inte *vill* veta (förnekelse) eller *tillåts* veta (tabun).

Intressant nog dyker alltså *denial* upp här. Finns det alltså förnekare i vetenskapliga frågor? Det gör det förstås. Nyssnämnda avfärdande av Semmelweis och Mendel är troligen exempel på det. Men använder man en sådan benämning, bör den begränsas till ett reflexmässigt opåläst avfärdande, och inte appliceras på all kritik som man ogillar. Tänk om upptäckarna av bakteriernas roll för magsår hade kallats *stressförnekare* av dem som förfäktade den traditionella synen.

De som på 1970-talet trodde att vi skulle få en ny istid inom ca 20 år (och det var många) skulle kanske, om debattklimatet vid den tiden varit lika polariserat som i dag, kallat dem som då trodde på global uppvärmning för *istidsförnekare*.

Ny istid kan komma på tjugo år

Hur fort kan nästa istid inträda?

Klimatforskarna har varit oense om tusentals eller hundratals år, men tidsmarginalen har hittills verkat betryggande för de flesta: inte i vår tid, åtminstone. Nu har den emellertid krympt alarmerande sedan en kvinnlig belgisk pollenforskare kunnat visa att förra istiden bröt in på allvar under loppet av knappt tjugo år.

Med hjälp av pollenstudier av prov från olika lagerskikt kan man med rätt stor pålitlighet avgöra hur vegetationen i trakten såg ut under större delen av denna tid, och med ledning av det följa klimatskiftningarna – från tempererad lövblandskog av nuvarande sydfransk typ, till gran-, tall- och björkskog av nuvarande nordskandinavisk typ och slutligen till stepp och tundravegetation av arktisk typ.

Den belgiska forskaren – Geneviève Woillard vid Louvainuniversitetet – erbjuder ingen förklaring av orsakerna till detta snabba genombrott av arktiskt klimat långt nere i södra Frank-

Dagens Nyheter 15 november 1979.

En av dem som trodde på nedkylning då, klimatologen Stephen Schneider, blev förresten senare en av de främsta alarmisterna när det gäller global

uppvärmning. Att hålla sig strikt till vad vetenskapen kunnat belägga, menade han inte räckte. Man måste överdriva, skrev han på sin egen webbsida: ”… we have to offer up scary scenarios, make simplified, dramatic statements, and make little mention of any doubts we might have. … Each of us has to decide what the right balance is between being effective and being honest. I hope that means being both.” Så ser det ut när vetenskap blir politik. (Se vidare min artikel ”Citat om klimat”.)

❧

Med Lufts, Inghams och Kerwins mall i åtanke är det således en mångdimensionell kunskapsrymd vi har att röra oss i, som knappast medger inställningen att vi nu vet allt inom ett forskningsområde och att inget mera finns att tillföra. Dock är det oftare uttolkare av forskning som påstår att *science is settled* eller att *science is unequivocal;* politiker, debattörer och journalister t.ex., mera sällan säger vetenskapsmän detta. Se t.ex. Jeff Nesbitt i US News & World Report 2013 eller Barack Obama i ett tal på Wal-Mart i maj 2014 (min fetstil / KET):

> Hundreds of scientists, experts and businesses, not for profits, local communities, all contributed over the course of four years. What they found was unequivocally that climate change is not some far off problem in the future, it is happening now, it is causing hardship now, it’s affecting every sector of our economy, and our society. […] many republicans, outside of Washington, so, unfortunately inside of Washington we still got some climate deniers, who shout loud, but they’re wasting everybody’s time on a settled debate, climate change is a fact.

Det har blivit vanligt att vetenskapskritik numera ofta jämförs med tobaksindustrins sätt att misstänkliggöra forskning, som när man i t.ex. dokumentet ”Smoking and health proposal” från bolaget Brown & Williamson 1969 utropade att ”doubt is our product”:

> Doubt is our product since it is the best means of competing with the “body of fact” that exists in the mind of the general public. It is also the means of establishing a controversy. Within the business we recognize that a controversy exists. However, with the general public the consensus is that cigarettes are in some way harmful to the health.

Sedan skriver man också:

> Doubt is also the limit of our ”product”. Unfortunately we cannot take a position directly opposing the anti-cigarette forces and say that cigarettes are a contributor to good health. No information that we have supports such a claim.

Alla som kritiserar forskning vill ju inte skapa tvivel i största allmänhet. Är man en ärlig forskare eller vetenskapsdebattör, så gör man det för att man hoppas att den forskare (eller myndighet som övervakar eller tillämpar forskningsresultat), som kritiseras ska komma fram med preciseringar eller bättre belägg för sina slutsatser. *Creating doubt* handlar däremot om att skapa tvivel om allt, oavsett om det är sant eller inte, som kan hota ett visst företags eller en hel industrigrens verksamhet och vinst. (Säkerligen kan även politiker vilja skapa tvivel om forskning – eller om avslöjande journalistik – som hotar deras agenda, karriär och *fringe benefits*.)

Det framgår i citatet ovan att Brown & Williamson gärna skulle ha hävdat att ”cigarettes are a contributor to good health”, men man insåg förstås att detta inte skulle ha fungerat. En bättre strategi var då ”creating doubt about the health charge without actually denying it”, som Fred Panzer vid Tobacco Institute skrev i en känd PM 1972.

Man bör vara klar över att motsättningen knappast står mellan en ”ovetenskaplig” industrigren som tobaksindustrin å ena sidan och å den andra vetenskapsmän som alltid står för ett ärligt sanningssökande. Just tobaksfrågan är verkligen bevis på motsatsen. Mängder av vetenskapsmän sålde sig till tobaksindustrin för att hjälpa till att misstänkliggöra talet om risker eller förse industrin med *early warnings* om nya upptäcker av hälsorisker som kunde hota affärerna. Det var alltså ”riktiga” vetenskapsmän – skulle de alltså inte förtjäna kritik för att de var vetenskapsmän? Är det bara industrin som betalade dem som förtjänar kritik? Det var ju knappast advokater och PR-män som arbetade i laboratoriet INBIFO (Institut für Biologische Forschung) i Köln t.ex., som i hemlighet köptes av Philip Morris 1971. Det var vetenskapsmän.

Observera att problemet med denna forskning inte var eller är att den skulle komma fram till att rökning inte är så hälsofarligt som många trott. Problemet är om deras studier designats särskilt för att komma fram till sådana resultat. Och detta skedde hela tiden. Se t.ex. denna artikel som jag skrev 2002.

Det kan behöva påpekas att det närmast är en forskares plikt att själv ”skapa tvivel” om sin egen forskning, i t.ex. *Discussion*-delen av en artikel om en studie. Där ska man ta upp tänkbara brister och felkällor i studien ifråga. Och gör artikelns författare inte det, så bör andra göra det. *Peer-review* anses ju viktigt före publicering, men granskningen bör förstås inte upphöra när en artikel har publicerats. Det är ju då den kan studeras, negelfaras, kritiseras och kompletteras (eller i vissa fall kanske förkastas) av en mycket bredare krets. Detta gör också att risken för att *peer review* i själva verket blir en förtäckt ”pal-review” minskar.

Inte bara industriintressen påverkar forskningen. Politiska intressen letar sig gärna in också, vilket påverkar möjligheterna att få anslag till vissa

studier. I proposition 2016/17:50 skriver regeringen genom sin dåvarande minister för högre utbildning och forskning, Helene Hellmark Knutsson, på sid. 79 (min fetstil / KET):

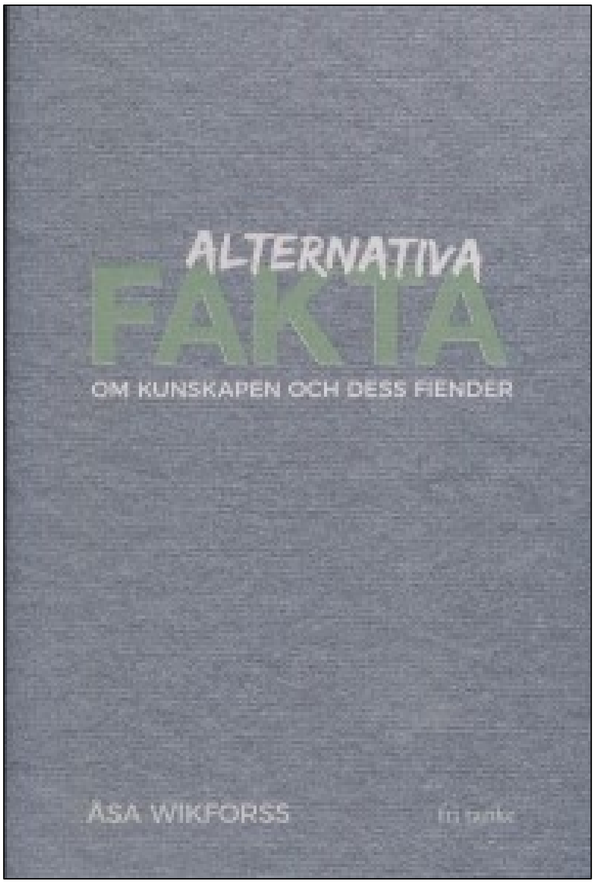
> Regeringen anser att det inte räcker att arbeta för jämställdhet inom forskningen och vid fördelningen av forskningsmedlen. I linje med regeringens arbete med jämställdhetsintegrering måste köns- och genusperspektivet bli integrerat och konstant närvarande i **forskningens innehåll**.

Inom kulturpolitiken heter det att politiken ska ha ”armslängds avstånd” till kulturen och dess innehåll. Borde inte något liknande gälla forskningen?

Filosofen och ledamoten av Svenska akademien Åsa Wikforss har skrivit en bok som heter ”Alternativa fakta: Om kunskapen och dess fiender” (2017). Denna bok har delats ut i skolorna till ca 110 000 elever.

Wikforss skriver i sin bok att ”Det är alltid ett misstag att ifrågasätta ett argument genom att ifrågasätta motiven hos den som framför argumentet.” (sid. 209 1:a uppl.) Ändå gör hon just det om bröderna Koch och deras stöd till olika sammanslutningar och forskning. Tydligen är information och forskningsresultat därifrån automatiskt tvivelaktig. (Ändå har de stött forskning med högst divergerande resultat inom ett omdiskuterat område, som t.ex. klimatfrågan, i likhet med familjen Rockefeller för övrigt.)

(vänd →)

Åsa Wikforss bok ”Alternativa fakta: Om kunskapen och dess fiender” från 2017. Nya upplagor har kommit 2019 och 2020, varav tre pocketupplagor. Den ska ha delats ut till alla som går tredje året i gymnasiet.
I tidningsartiklar 2019 talades det om att 110 000 elever skulle få boken det året.

Som jag skrev i en annan artikel kan finansiärerna vara ett indicium på att man bör bli misstänksam, ett bra exempel är förstås tobaksindustrins stöd till viss forskning. Men det räcker inte att konstatera varifrån pengarna kommer, man måste också visa på vilket sätt forskningen är felaktig. Ett av de främsta instituten inom klimatforskningen, *Climate Reasearch Unit* (CRU) vid East Anglia-universitet i England, startades t.ex. delvis med medel från oljeindustrin (Exxon, Shell och BP).

Wikforss talar också (sid. 149) om problemen med fakta och sanning i auktoritära stater, som om det är alldeles otänkbart att Sverige skulle kunna bli auktoritärt. Målet i sådana stater är att vi ska sluta tänka själva och tro på ledaren, skriver hon. Men vad är skillnaden när man i vårt samhälle säger att vi ska lita på experterna, att inget finns att diskutera, saken är avgjord osv. i t.ex. frågan om hur den nu aktuella covid-19-pandemin ska bekämpas eller i klimatfrågan. Problemet är att man genom detta försöker skapa en helt svartvit värld, där inga nyanser finns. Alla nyanser ses då som knep för att så tvivel och underminera någon sorts nationell eller kanske t.o.m. global enighet.

Sällan har detta åskådliggjorts så tydligt som när personer bakom den 90 000 man starka Facebookgruppen ”Vi stöttar Anders Tegnell & Co” skrev följande i en debattartikel i Dagens Nyheter 25/2 2021:

> Vi anser att vi i denna situation behöver hålla ihop. Därför stöttar vi Folkhälsomyndigheten. Vi stöttar dem när de har rätt, vi stöttar dem också när de haft fel.
>
> Det finns ofta olika sätt att lösa problem. Man kan spela en fotbollsmatch med olika laguppställningar, och debatten bland supportrar går het om vad som är bäst. Men på plan måste laget dra åt samma håll.

När det gäller coronapandemin, så hävdar många att vi ska ”sitta stilla i båten” och följa myndigheternas beslut – tydligen hur de än ser ut. Jag säger inte att vi ska bryta mot lagen i ett krisläge, men att den demokratiska diskussionen givetvis inte får avstanna. Visar det sig att Sverige har fel strategi, vare sig det gäller krig, terrorism eller pandemier, så måste det väl vara vettigt att kunna ompröva denna strategi innan allt har gått åt skogen. Varför ska efterklokhet vara det enda kloka?

Under 2020–2022 skrevs tusentals vetenskapliga artiklar om covid-19 och viruset SARS-Cov-2, men man har också tvingats dra tillbaka hundratals (i skrivande stund sommaren 2022 är det 254 artiklar som dragit tillbaka), för att de inte höll måttet rent vetenskapligt. Här gällde det således att skynda sig att lyssna till vetenskapen, innan studien ifråga hamnat på forskningens sophög.

Det var vanligt under de inledande åren av covid-pandemin att många debattörer hävdade att bara experter fick yttra sig. Och det var då bara epidemiologer som hade relevant kunskap, ansåg många. Virologer, mikrobiologer, infektionsläkare eller statistiker hade inget att tillföra utan kallades ”hobbyepidemiologer”. I en komplex fråga kan knappast en enda disciplin vara relevant. Men på ett liknande sätt anser många att bara klimatologer har rätt att uttala sig om klimatet. Glöm atmosfärfysiker, astronomer, geologer, oceanologer, glaciärforskare etc. Här lever uppenbarligen paradoxalt nog ett kunskapsförakt parallellt med en växande scientism.

Samhällsdebatten och demokratin skulle bli helt absurd om alla som ska få uttala sig om försvaret, skatterna, skolan eller något annat måste vara t.ex. generaler, nationalekonomer eller professorer i pedagogik. Lika absurt blir det om bara personer med en akademisk examen ska få yttra sig. I en demokrati måste givetvis en debatt kunna föras där alla medborgare deltar, oavsett utbildning. Alla argument och synpunkter måste vägas för sig och deras relevans bedömas i sin egen rätt, oavsett vem som yttrar dem.

Vem får sätta agendan?

Samhällsfarlig information eller desinformation förekommer förstås, i synnerhet i krissituationer eller krig. Givetvis måste samhällsinstitutioner kunna argumentera emot sådant som uppenbarligen är fel. Men om man försöker förbjuda kritiska röster är man inne på en extremt farlig väg. Debatten i en demokrati får aldrig tystna. Det finns tyvärr en syn som kommer fram ibland att vissa personer har åsikter som är så förkastliga att man inte ens får argumentera emot dem. För det vore att låta dem ”sätta agendan”.

Wikforss skriver i sin bok att desinformationskampanjer kan få en oerhörd effekt (sid. 140):

> Forskning visar också att den här typen av desinformation [att forskarna inte är eniga / KET] i ett enda slag kan underminera allt man tidigare lärt sig om klimatfrågan. En liknande teknik är så kallade falska balanser där man låter klimatforskare ställas mot klimatskeptiker i ”debatter”. Även om man som lekman inte kan värdera argumenten ger det faktum att en debatt alls förekommer intrycket att det råder oenighet i frågan, och att det finns evidens på båda sidor.

Debatt, som Wikforss av någon anledning sätter inom citationstecken, är tydligen något oerhört riskabelt. Förtroendet för forskning och myndigheter måste vara mycket bräckligt om det i ”ett enda slag” kan omintetgöras. Man undrar hur hon vill ha det. Ska debatter vara tillåtna eller bör de förbjudas?

Talet om ”falska balanser” har också blivit vanligt de senaste åren. Om man i radio t.ex. låter två personer med olika åsikter debattera en fråga så ger det illusionen av att båda har rätt på sitt sätt, eller att sanningen ligger någonstans mitt emellan. Och det kan den aldrig göra, enligt det här synsättet, för antingen har man rätt eller fel. Att någon skulle kunna ha rätt i vissa synpunkter på en fråga och fel i andra är tydligen helt otänkbart. De som lanserade detta var bröderna Maxwell och Jules Boykoff, som i artikeln ”Balance as bias: global warming and the US prestige press” (2004) skrev t.ex. följande (min fetstil / KET):

> We found that in the majority (52.65%) of coverage in the US prestige press, balanced accounts prevailed; these accounts gave ‘‘roughly equal attention’’ to **the view that humans were contributing to global warming, and the other view that exclusively natural fluctuations could explain the earth’s temperature increase.** This supports the hypothesis that journalistic balance can often lead to a form of informational bias.

Men dessa två uppfattningar existerar ju bland forskare. Varför skulle de inte få speglas i medierna?

Och så har vi denna märkliga organisation *Covering Climate Now*, där Expressen, TV 4 och t.o.m. FoJo (Institutet för fortbildning av journalister) medverkar som partner (SvT var med 2021 men tycks inte vara det längre). Enligt organisationens webbsida vill man göra ”climate a part of every beat in the newsroom – from politics and weather to business and culture”. De säger i punkt 1 om ”Best practices”:

> Say yes to the science. There are not two sides to a fact. For too long, especially in the US, the media juxtaposed climate science – a matter of overwhelming global consensus – with climate skepticism and denialism – seldom more than thinly-veiled protections of the fossil fuel industry.

(vänd →)

Lathund från *Covering Climate Now* om hur journalister kan knyta det mesta i nyhetsflödet till klimatförändringar. Expressen, och TV 4 är partners, så det torde väl vara detta de har att leva upp till. Se hela sidan här.

Några liknande webbplatser finns t.ex. här, här och här.

Trots att flera tidningar anser sig vara ”agendasättande” och skriver under på detta synsätt att ta upp klimatfrågan i varje nyhet, så tror Åsa Wikforss att talet om att pressen har en agenda är en konspirationsteori (sid. 147). Vad ska man kalla det när brittiska *The Guardian* avslutar alla sina artiklar om vetenskap och miljöfrågor med olika, tämligen likalydande, deklarationer om den redaktionella policyn, t.ex. denna:

> As the crisis escalates in our natural world, we refuse to turn away from the climate catastrophe and species extinction. For The Guardian, reporting on the environment is a priority. We give reporting on climate, nature and pollution the prominence it deserves, stories which often go unreported by others in the media. At this pivotal time for our species and our planet, we are determined to inform readers about threats, consequences and solutions based on scientific facts, not political prejudice or business interests. […] The Guardian is editorially independent, meaning we set our own agenda.

Det är uppenbarligen inte konsekvensneutral journalistik man ägnar sig åt. Tidningen lovade också 2019 i en *pledge* ('högtidligt löfte' eller 'utfästelse') att hyfsa språkbruket i enlighet med den annalkande katastrofen. Man skulle inte längre skriva *climate change* utan *climate emergency, climate crisis* eller *climate breakdown* och inte *global warming* utan *global heating*: "We want to ensure that we are being scientifically precise, while also communicating clearly with readers on the urgency of this issue."

Dagens Nyheter anammade också den här policyn när Peter Wolodarski tillträdde som chefredaktör. Och ungefär samtidigt med *The Guardian* gick man över till att främst kalla klimatförändringar för *klimatkris*.

Även Sveriges Radios Cecilia Benkö ville vara agendasättande, enligt intervju i DN 1 oktober 2012. Ska man orientera sig i floden av desinformation idag räcker det knappast att vända sig enbart till dessa stora etablerade tidningar och knappast heller till SvT, som åtminstone 2021 var partner till *Covering Climate Now* och rimligen skrev under på idén att göra klimatet till en del av varje nyhet.

Är det en upplyst despoti vi behöver?

Filosofen Torbjörn Tännsjö förordade inte bara expertvälde häromåret utan rent av en expertrevolution i en artikel i DN den 28 november 2018 om hur lite tid vi har för att rädda oss undan klimatkatastrofen:

> Något måste ske raskt. Etablerande av global styrelse får ske genom en kupp, ett slags existentiellt språng, där de suveräna nationalstaterna tvingas upphöra att finnas till. En global regering i form av en global despoti tar över. Demokratin får komma sedan, i form av ett långsiktigt reformprojekt, ungefär som demokratin etablerats inom existerande icke demokratiska nationalstater.

Den 24 januari 2019 krävde 87 s.k. *influencers* i en debattartikel i Expressen att statsminister Löfven skulle ta kommandot: "Vi kan uppenbarligen inte hantera friheten. […] Gå först, våga vara obekväm.

Släpp taget om väljarstödet och kör över oss och våra klimatkatastrofala vanor. Vi står bakom dig.”

Tror någon verkligen att det skulle kunna finnas en sorts *upplyst despoti*, där de upplysta ständigt är upplysta utan att deras teser någonsin ifrågasätts? Vetenskapsteoretikern Karl Popper menade att samhällets kunskapstillväxt är helt beroende av oenighet. Ett knäfall för expertvälde är alltså något vi bör akta oss noga för (min fetstil / KET):

> Today, the appeal to the authority of experts is sometimes excused by the immensity of our specialised knowledge. And it is sometimes defended by philosophical theories that speak of science and rationality in terms of specializations, experts, and authority. But in my view, the appeal to the authority of experts should be neither excused nor defended. It should, on the contrary, be recognized for what it is – an intellectual fashion – and it should be attacked by a frank acknowledgement of **how little we know, and how much that little is due to people who have worked in many fields at the same time.** And it should also be attacked by the recognition that the orthodoxy produced by intellectual fashions, specialization, **and the appeal to authorities is the death of knowledge, and that the growth of knowledge depends entirely upon disagreement**.” (Karl Popper, ”Author’s Note”, The Myth of the Framework, 1993.)

Konspirationsteorier

Att stämpla vissa idéer som *konspirationsteorier* är nära besläktat med talet om faktaresistens. Man menar då att det som förs fram är så urbota dumt att det inte ens förtjänar motargument, det förtjänar inte ens att man kräver att den som framlägger teorin ska redovisa sina bevis och källor. Problemet med det mera kategoriska avfärdandet av konspirationsteorier är att det ju faktiskt existerar konspirationer, knappast några som omfattar hela världen men i alla fall tämligen vidsträckt skumrask iscensatt av allt från maffian till politiker, forskare och industriintressen.

Även Åsa Wikforss medger i sin bok att det ju finns konspirationer, men ändå får hon det att låta som om det är tämligen enkelt att orientera sig i floden av information och desinformation.

Falska konspirationer till skillnad från sådana som verkligen finns kännetecknas enligt Wikforss av att evidensen för konspirationen är minimal men ändå tillåts väga över den betydligt tyngre motevidensen. Men så enkelt är det knappast. Det beror ju i högsta grad på vilka uppgifter som finns tillgängliga. Ofta avslöjas ju t.ex. politiska

oegentligheter först flera decennier efter att de förekommit, och full bevisning kan komma ännu senare.

Vädret

DAGENS NYHETER. DEL 1

Vecka 46 Fredagen den 18 november 1977

Carl Persson till Palme 1969:

GEIJER SÄKERHETSRISK!

Rikspolischefen Carl Persson skrev 1969 ett PM till dåvarande statsminister Olof Palme att han ansåg att justitieministerns, Lennart Geijers, förbindelse med en ung prostituerad kvinna innebar en säkerhetsrisk.

Utrikesministern i Kairo avgår

Motstånd mot Sadat visas öppet

Egyptens president Anwar Sadat kommer till Jerusalem på lördag kväll och skall tala inför det israeliska parlamentet

DAGENS NYHETER. SÖNDAG

Sid. 1–24

Söndagen den 20 november 1977 • Vecka 46

Salut för Sadat i Jerusalem

"Hela Israel har väntat"

DN till Lennart Geijer:

Vi ber om ursäkt

Olof Palme:

En lång rad osanningar

Dagens Nyheter den 18 november 1977: "Geijer säkerhetsrisk!" Två dagar senare den 20 november, sedan Olof Palme uttalat sig: "Vi ber om ursäkt".

Hur lätt var det att förstå vad som egentligen var sant under den s.k. Geijeraffären 1977 t.ex.? DN skrev då om hur justitieminister Lennart Geijer skulle haft långvariga kontakter med prostituerade, vilket upprört rikspolischefen Carl Persson som såg ministern som en säkerhetsrisk. Persson hade 1976 skrivit en PM om saken till Olof Palme.

Två dagar efter DN:s artikel bad dock chefredaktören förbehållslöst Geijer om ursäkt för skriverierna, sedan Olof Palme gått i god för att uppgifterna var osanna. Och centerledaren Torbjörn Fälldin intygade att han visste att de var felaktiga, eftersom även hans namn fanns med i Carl Perssons PM med namn på de prostituerades kunder. I Geijerfallet tog det bara ett halvår innan det avslöjades att uppgifterna i huvudsak varit riktiga, men hur såg balansen av evidens ut medan skandalen pågick som bäst? (Perssons PM blev dock inte helt offentlig förrän 1991, enligt Wikipedia.)

Under IB-affären 1973 erkände regeringen visserligen att den hemliga organisationen IB (Informationsbyrån) fanns, men man menade att den inte alls sysslade med det som de avslöjande journalisterna Peter Bratt och Jan Guillou påstod, dvs. infiltration av svenska politiska organisationer

och spioneri i Nordvietnam och Kina. Även detta avslöjande visade sig vara sant. Om det gjorts idag, skulle det kanske kallats konspirationsteori, åtminstone tills bevisen hopats.

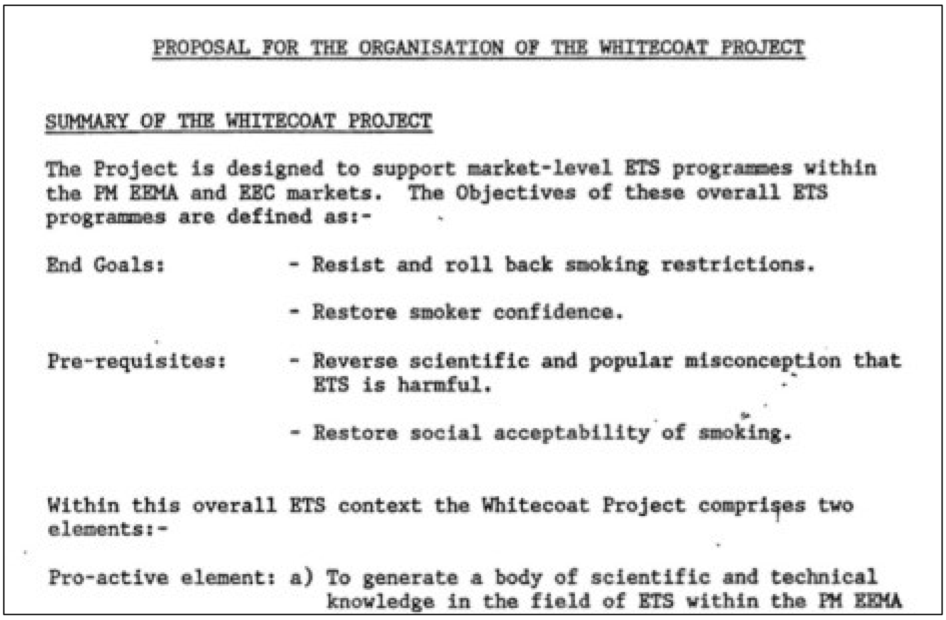
Det är naturligtvis extra svårt att skilja konspirationsteorier från verkliga komplotter och nätverk av jävsförhållanden, när tänkbar bevisning helt eller delvis är hemligstämplad information. Händelser som Palmemordet eller Estoniakatastrofen utgör en grogrund för en mängd teorier. Vilka som har fog är mycket svårt att avgöra. Här kan grupper med olika uppfattningar lätt beskylla varandra för att komma med lögner eller konspirationsteorier.

Under det kalla kriget gjordes i USA mängder av experiment på människor. Man utsatte såväl civila som soldater i armén för olika smittämnen, kemiska ämnen som senapsgas och LSD och även radioaktivitet. De som utsattes för detta var ofta frivilliga, men de fick högst bristfällig information om riskerna. Men även helt ovetande människor exponerades för patogener, gifter m.m.

Många tusen människor dog som följd av dessa experiment; mera exakt hur många vet nog ingen, eftersom följder av t.ex. radioaktivitet kan visa sig först efter decennier. Det lömska här var förstås att människor trodde att vetenskapsmännen som lovade att experimenten var helt ofarliga visste vad de talade om. Men det gjorde de inte. Och i vissa fall visste de, men talade ändå inte om vilka risker som fanns. Projektbeskrivningar belades med sträng hemligstämpel.

Wikipedia redovisar en lång rad av dessa experiment här. Om dessa experiment hade avslöjats först idag, så hade nog mycket av detta avfärdats som konspirationsteorier – åtminstone till en början.

Wikipedias långa redovisning av experiment bör man naturligtvis också läsa med skepsis, som allt annat. Dock får man nog säga att mycket av detta är belagt, bl.a. genom rättsliga processer många år efter själva experimenten. Det gäller t.ex. syfilisexperimenten i Tuskagee 1932–72 (då 400 svarta amerikaner med syfilis förvägrades behandling för att man ville studera sjukdomens förlopp när den inte behandlades), experiment med plutoniuminjektioner vid Oak Ridge 1947 (även här) och CIA:s MKUltra-projekt 1953–73, där man bl.a. utsatte oinformerade människor för LSD. 1950 sprutade amerikanska marinen ut den förmodat helt harmlösa bakterien *Serratia marcescens* i området runt San Francisco-bukten utan förvarning. Experimentet kallades Operation Sea-Spray. Åtminstone 11 personer blev sjuka och en dog.

PROPOSAL FOR THE ORGANISATION OF THE WHITECOAT PROJECT

SUMMARY OF THE WHITECOAT PROJECT

The Project is designed to support market-level ETS programmes within the PM EEMA and EEC markets. The Objectives of these overall ETS programmes are defined as:-

End Goals: - Resist and roll back smoking restrictions.

- Restore smoker confidence.

Pre-requisites: - Reverse scientific and popular misconception that ETS is harmful.

- Restore social acceptability of smoking.

Within this overall ETS context the Whitecoat Project comprises two elements:-

Pro-active element: a) To generate a body of scientific and technical knowledge in the field of ETS within the PM EEMA

Philip Morris plan från 1984 för att skapa ett europeiskt nätverk av forskare (vitrockar), som skulle bidra till att bevisa att passiv rökning (ETS i texten ovan, *environmental tobacco smoke*) inte är skadligt. Dokumentet finns här.

Hela den apparat av köpta vetenskapsmän och tobaksindustrins PR-människor och advokater som på 1990-talet avslöjades ha arbetat tillsammans i decennier för att dölja riskerna med tobaksrökning skulle nog ha avfärdats som konspirationsteorier idag – fabricerade av fanatiska tobaksmotståndare – om inte de stora rättegångarna i USA på 1990-talet tvingat industrin att lämna ut miljoner dokument som klart visade hur detta samarbete och kolossala forskningsfusk var organiserat.

Wikforss har ju dock rätt i att vissa konspirationsteorier faller på sin egen orimlighet om man bara tänker efter. Ett ganska färskt exempel på det är vad som sades av vissa 2020–2021 att inga covid-patienter fanns på intensivvårdsavdelningar. Ett antal personer som påstod sig vara anställda inom vården intygade hur avdelningarna stod tomma. Inte ens olycksfall fanns tydligen där. För att en sådan gigantisk lögn skulle kunna föras ut, skulle det krävas att 100 000-tals (kanske miljoner) vårdanställda världen över hade gått med på att ljuga om att det fanns mängder av allvarligt sjuka; de skulle ha ljugit för media men även för vänner och bekanta.

Wikforss recept för att man inte ska blir lurad är enkelt. Lita på institutionerna! Så här skriver hon i sin bok ”Alternativa fakta” (sid. 221–222):

> Problemet med att avgöra vem som är en expert kan te sig paradoxalt. För att kunna avgöra vem som är en expert måste jag väl själv ha expertkunskap och har jag det finns det ju inget skäl att förlita sig på experter. Men paradoxen är bara skenbar. Svaret är att man måste se till

> våra *institutioner*. En expert är en person som uppfyller en räcka institutionella kriterier och man behöver inte själv vara expert för att kunna avgöra om en person uppfyller dessa kriterier. För det första måste personen ha en utbildning som uppfyller vissa objektiva krav. Det gäller våra vardagsexperter såväl som forskare. En elektriker måste genomgå en viss utbildning och få ett certifikat, en frisör och en jurist likaså. För en forskares del handlar det om en grundutbildning på universitet eller högskola, följt av en doktorandutbildning (vilken brukar vara mellan fyra och sex år) vid ett erkänt universitet.

Ett ganska otroligt uttalande av en professor i teoretisk filosofi – en expert! Hur välutbildade och välpublicerade var inte de europeiska forskare (troligen ett fyrtiotal) som i projektet *Whitecoat* (se bild ovan) arbetade för tobaksindustrin? Hur välutbildade är inte de forskare som hjälpte dioxinindustrin eller PVC-industrin att få deras produkter att framstå i ett oskyldigt ljus? Och kan vi verkligen alltid lita på institutioner och myndigheter? Hur var det med Medicinalstyrelsens hemlighållande 1961 av riskerna med Neurosedyn eller Folkhälsomyndighetens svajande om covid-19:s smittvägar under 2020–2021?

I Wikforss värld tycks det inte finnas några oärliga, okunniga eller fuskande elektriker heller. Och hon har tydligen inte hört talas om jurister som jobbar för de kriminella gängen, med tvivelaktiga, ibland olagliga metoder.

Tyvärr finns den här uppfattningen hos många i medierna, MSB etc. som talar om att man ska vara källkritisk och inte tro på konspirationer och *fake facts*. De tror att det är ganska enkelt; lyssna på auktoriteter, experter, institutioner, läs etablerade tidningar! Som om inte korruption, forskningsfusk och bedrägerier av olika slag skulle förekomma i de sammanhangen.

Det kan förstås vara rimligt att man i en viss omstridd fråga, som man inte själv har särskilt stor kännedom om, lyssnar på personer man – även i andra ämnen – brukar uppfatta som omdömesgilla. T.o.m. vetenskapen fungerar ju så i viss mån, även om detta är hårt kritiserat, att artiklar som blivit citerade av många får högre trovärdighet.

Kanske finns det någon debattör som man är van att lita på. Anta att debattören X är engagerad klimataktivist och samtidigt skeptisk till vacciner. Andra klimataktivister kanske tänker att denna vettiga person har nog rätt också i vaccinfrågan. Och andra vaccinskeptiker tänker kanske att denna person som skrivit så mycket bra om vacciner, har säkert rätt i klimatfrågan också. Det är lätt att halka in på sådana resonemang, och man kan ju råka hamna rätt, men det är riskabelt.

Givetvis kan debattörer eller experter av olika slag vara kunniga och ha rätt i mer än en fråga i taget, men man måste bedöma varje fråga för sig. Att härleda ett ställningstagande i en fråga ur det förhållandet att en viss auktoritet tycks ha rätt i en helt annan fråga är inte en bra metod att nå kunskap. På ett liknande sätt som att *guilt by association* för det mesta är en dålig metod att bedöma människors argumentation och vandel, så är *being right by association* också bedrägligt.

Dessvärre finns inga genvägar i den här frågan. Alla medborgare måste – givetvis efter förmåga – försöka sätta sig in i aktuella ämnen i samhällsdebatten, inte minst vetenskapliga. Annars kommer vi, med vetenskapshistorikern Jacob Bronowskis ord, att ”gå med öppna ögon in i slaveriet” (*Science and human values*, 1956, kap. 1).

./.